

UOT 911.63

ABŞERON YARIMADASININ İSTİLİK REJİMİNİN BİOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

¹AĞAYEV TAHİR DÖVLƏT oğlu

²ABDULOV KAMİL ŞAMİL oğlu

³İBRAHİMOVA NATƏVAN ZAKİR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1-professor, 2-dosent

Ətraf Mühitin Çirklənməsinin Monitorinqi Mərkəzi, 3-mühəndis

aqayev_tahir@mail.ru

Açar sözlər: rekreasiya, iqlim amilləri, ultra bənövşəyi şüalar, günəş radiasiyası, temperatur cəmləri

Giriş. Hər hansı bir ərazinin təbii ehtiyatları içərisində iqlim ehtiyatları mühüm yerlərdən birini tutur. İqlim ehtiyatlarından səmərəli istifadə insanların sağlamlığının qorunmasında və kənd təsərrüfatı istehsalında böyük əhəmiyyət kəsb edir [1,3,5,7].

Məlum olduğu kimi, bioiqlim ehtiyatları insan orqanizminə müsbət və ya mənfi təsirinə görə müxtəlif ola bilər. Elə bioiqlim ehtiyatları var ki, onlar müşahidə edildikdə günəş spektrinin görünən şüa hissəsi daha yüksək göstəriciyə malik olub, insan psixikasına yaxşı təsir göstərir [2,3,5]. Amma elə iqlim şəraiti də ola bilər ki, insan orqanizmində meteotrop reaksiyalar əmələ gətirər. Təqdim edilən məqalədə Abşeron yarımadasının iqlim şəraiti və istilik rejiminin bioloji xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Materiallar və üsullar. Tədqiqat işində verilənlərin statistik təhlil metodları tətbiq edilmiş və Abşeron yarımadasında yerləşən aeroloji və yerüstü meteoroloji stansiyaların, eləcə də Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından istifadə edilmişdir. İşin yerinə yetirilməsi üçün bir çox alimlərin elmi əsərlərindən istifadə edilmiş, həmçinin Azərbaycan üçün kompleks iqlimşünaslıq üsulu ilə işlənmiş hava sinifləri kataloqundan və eləcə də iqlim-sorğu kitablarından istifadə edilmişdir.

Təcrübi hissə. Yer üzərində günəş enerjisinin paylanması asılı olaraq, havanın temperatur rejimi də dəyişir. Havanın temperaturu canlı, o cümlədən insan orqanizmi üçün fiziki qıcıqlandırıcı rolunu oynayır. Belə ki, havanın temperaturundan asılı olaraq, orqanizmdə maddələr mübadiləsi intensivləşir və yaxud zəifləmə dərəcəsinə çatır. Abşeron yarımadasında yay davamiyyətli isti, qış isə mülayim keçir. Yüksək yay temperaturu çox vaxt güclü şimal küləklərinin təsiri nəticəsində bir qədər mülayimləşir [4,6]. Abşeronda ən isti ay iyul-avqust (orta aylıq temperatur 24° - 26°), ən soyuq ay isə yanvardır (orta aylıq temperatur 2° - 3°). Havanın maksimal temperaturu iyul-avqust aylarında müşahidə edilir. İyul-avqust aylarının orta maksimal temperaturu 35° - 37° (sahil zonada isə 30° – 31°) olur.

Tədqiqatların nəticəsi [5] aşağıdakı temperaturlu qradasiyalarını bölməyə imkan vermişdir:

0° – 15° – qədər bu temperatur qradasiyasında əsas maddələr mübadiləsi sürətlənir.

15° – 25° temperatur arasında maddələr mübadiləsi normal vəziyyətdə olur.

25° - 35° temperatur arasında maddələr mübadiləsi zəifləyir.

35° -də yuxarı temperaturda yenidən maddələr mübadiləsinin intensivləşməsi müşahidə edilir.

Maddələr mübadiləsinin illik gedişində 2 maks. (yaz və payız) və minimum (yay və qış) müşahidə edilir. Fəsillər üzrə dəyişmə təkcə havanın temperaturu ilə yox, işıqlanma dərəcəsi kompleks meteoroloji ünsürlərin təsiri, orqanizmin özünün beyin qabığının vəziyyəti ilə əlaqədardır.

Müşahidələr göstərmişdir ki, insan bədəninin temperaturu normal temperaturdan (37°) 1° çox olarsa, bu, nəbzın dəqiqədə 20 təkan artıq vurmasına səbəb olur. Bu hal hava temperatur yüksək olan zaman da müşahidə edilə bilər. Lakin hava temperaturu insan orqanizminə ayrıca götürülmüş halda təsir etmir [2,3,5].

Abşeron yarımadasında orta sutkalıq temperaturun müxtəlif hədlərdən keçid vaxtının təyin edilməsi kurort – sanatoriya işlərində xüsusilə böyük əhəmiyyətə malikdir. Havanın orta sutkalıq temperaturunun müxtəlif hədlərdən (10° - 25° -dən) keçid vaxtlarını təyin etmək üçün Azərbaycanın (1966) hidrometeoroloji sorğu məlumatlarından istifadə edilərək, cədvəllər və xəritələr tərtib edilmişdir. Cədvəldən görüldüyü kimi, Abşeron yarımadası üzrə havanın orta sutkalıq temperaturunun 10° -dən keçməsi, hava temperaturunun yüksəlmə dövründə (ilin 1 yarısı) 6.04–19.04 tarixləri arasında, hava temperaturunun enmə dövründə isə 15.02–23.02 (Şubanı – 9.02) tarixləri arasında tərəddüd edir.

Cədvəl.

Havanın orta sutkalıq temperaturunun müəyyən hədlərdən keçid vaxtı və bu keçid vaxtları arasındakı günlərin miqdarı

Stansiyalar	Temperatur					
	10°			25°		
	Başlanması	Qurtarması	Davamiyyət	Başlanması	Qurtarması	Davamiyyət
Maştağa	14.04	17.11	216	18.07	17.08	29
Novxanı	13.04	15.11	215	23.07	11.08	18
H.Z.Tağıyev q.	03.04	16.11	222	19.07	22.08	33
Sumqayıt	11.04	15.11	217	24.07	18.08	24
Mərdəkan	16.04	18.11	215	19.07	18.08	
Pirallahı a.	16.04	22.11	219	15.07	24.08	39
Binə	16.04	17.11	214	13.07	17.08	34
Şubanı	19.04	09.11	203	–	–	–
Bakı obs.	10.04	20.11	223	05.07	24.08	49
Putu	11.04	19.11	221	02.07	22.08	50
Ələt	09.04	19.11	223	27.07	27.08	60

Temperaturun 25° -dən keçidi (yüksəlmə dövründə) 27.06 – 24.07 arasında, enmə dövründə isə 1.07 – 29.07 tarixlər arasında dəyişir.

Havanın orta sutkalıq temperaturunun 10° -dən keçid tarixləri arasındakı günlərin miqdarı 214 – 227 gün 25° -dən keçid tarixləri arasındakı günlərin miqdarı isə 18 – 62 günə bərabərdir. Hava temperaturunun 10° və 25° -dən keçid tarixlərinə əsasən demək olar ki, 10° -dən keçid, ərazi üzrə ən tez (10.04) şimali-qərb, qərb, cənubi -qərb, cənub hissələrdə (Bakı, Ələt, Putu) baş verir. Yarımadanın qərbindən şərqə getdikcə keçid tarixi gecikir. Mərkəzi hissədə bu keçid 10.04-15.04 tarixlərində, şərqdə isə 15.04-20.04 tarixlər arasında tərəddüd edir. Qərbdən şərqə doğru 10° -dən keçidin belə gecikməsinə Xəzər dənizinin yaz fəslində iqlimə «soyuducu» təsiri ilə izah etmək olar. Buna görə də yarımadanın qərb, şimal-qərb və cənub-qərb hissələrində dənizin təsiri daha da az hiss olunduğundan ərazinin başqa sahələrinə nisbətən 10° -dən keçiddə daha tez baş verir. Keçidin tez baş verməsi ərazidə aeroterapiyanın artıq aprelin əvvəllərindən (6.04) başlayaraq həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

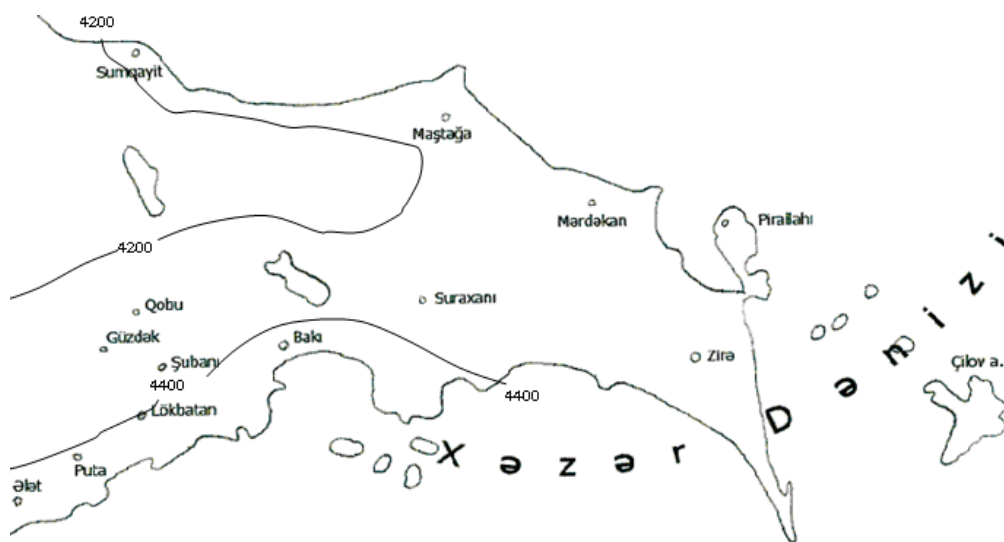
Temperaturun enmə dövründə (ilin II yarısı) 10° -dən keçid ən gec yarımadanın şərq dənizkənarı hissəsində (23.02) olur. 10° -dən keçid tarixləri arasındakı günlərin sayının çox olması (214-227) ərazidə açıq havada iqlim terapiyasının 6-7 ay müddətində keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Temperaturun enmə dövründə 10° -dən keçid tarixi şərqdən qərbə doğru azalaraq ən tez noyabrın 15-də (Şubanı – 9.02) Sumqayıt, Xırdalan, Biləcəri məntəqələrində baş verir.

25° -dən keçid ən tez (5.07) yarımadanın şimal-qərb, qərb, cənub-qərb, cənub rayonlarında (Bakı, Qobu, Güzdək, Ələt) baş verir. 25° -dən keçid ən gec yarımadanın şimalında (20.07 və daha

tez) dəniz boyu ensiz zolaq (5-6 km) sahədə baş verir. Bu sahədə keçidin gec olması dənizin soyuducu təsiri və buraya tez – tez şimaldan soyuq hava kütlələrinin gəlməsi ilə izah edilə bilər.

Şimaldan qərb dəniz sahili sahədən cənuba doğru getdikcə, 25⁰-dən keçid, temperaturun yüksəlmə dövründə cənubda daha tez baş verir. Belə ki, bu keçid 5-10.07 tarixləri arasında dəyişkənliyə malikdir.

Ərazi üzrə havanın temperaturunun ən mə dövründə 25⁰-dən keçid ən tez şimalda dar dəniz sahilində baş verir. Bu dar dənizsahili zolaqdan cənuba doğru getdikcə, havanın orta sutkalıq temperaturunun 25⁰-dən keçid tarixi gecikərək ən gec 24-27 iyul tarixləri arasında tərəddüd edir.

Şəkil 1. Abşeron yarımadasında havanın 10⁰-dən yuxarı temperatur cəmlərinin paylanması

Abşeron yarımadasında 10⁰-dən yuxarı temperatur cəmlərinin ərazi üzrə paylanmasından (şəkil 1) görüldüyü kimi, bu temperatur cəmlərinin ən böyük qiyməti (4400⁰-dən yuxarı) cənubda, dənizsahili ərazilərdədir. 4200⁰- 4400⁰ arasında tərəddüd edən temperatur cəmləri ən çox yarımadaanın cənub-şərq hissəsini, sonra isə dar zolaq şəklində qərbə doğru uzanaraq, yarımadaanın mərkəzinin cənub hissəsini (Türkan, Xırdalan, Biləcəri, Suraxanı məntəqələrinin yerləşdiyi sahə) əhatə edir. Şimaldan ensiz sahil zolağında 10⁰-dən yuxarı temperaturlar cəmi 4200⁰-yə bərabər və ondan aşağıdır. Yarımadaanın cənub-qərb hissəsində də bu temperaturlar 4200⁰ və aşağı ola bilər. Ərazi üzrə 10⁰-dən yuxarı temperaturlar cəminin ən az qiyməti, nisbətən yüksəklikdə yerləşən Şubarı məntəqəsi sahəsindədir (3848⁰).

Nəticə. Kurort-sanatoriya ocaqlarının salınmasında və kənd təsərrüfatı işlərinin aparılmasında temperaturlar cəminin hesablanması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Abşeron yarımadasında 10⁰-dən yuxarı temperatur cəmlərinin ən böyük qiyməti (4400⁰-dən yuxarı) cənubda, dənizsahili ərazilərdədir. 4200⁰- 4400⁰ arasında tərəddüd edən temperatur cəmləri ən çox yarımadaanın cənub-şərq hissəsində müşahidə edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev T.D., Məmmədov M.G., Ağayeva S.D. İpək yolu və Abşeronun bioiqlim imkanlarından istifadə / İpək yolu II Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, 2001, s.155-157.
2. Mədətzadə Ə.A. Abşeronun hava növləri və iqlimi. Bakı: Maarif, 1960, 276 s.
3. Ажицкий Х.А. Учёт климатических факторов при климатотерапии. Киев: Мысль, 1966, 236 с.
4. Климат Азербайджана. Под ред. А.М.Шихлинского и А.А.Мадатзаде и др. Баку: Елм, 1969, 378 с.
5. Чубуков Л.А. Комплексная климатология. М.: Наука, 1949, 237 с.

6. Əyyubov Ə.Ç. Azərbaycanın kurort rayonlarının qısa iqlim səciyyəsi // Azərb. SSR EA Coğr. inst. əsərləri. Bakı, 1967.
7. Aghayev T.D., Magidov I.A., Guliyeva A.A. Recreation opportunities in Absheron. / Sumgayit: ecology and progress. Scientific-practical conference. December 15-16, 1999. Sumgayit. pp.41-42.

РЕЗЮМЕ
БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕПЛООВОГО РЕЖИМА
АПШЕРОНСКОГО ПОЛУОСТРОВА.

Агаев Т.Д., Абдулов К.Ш., Ибраимова Н.З.

Ключевые слова: *рекреация, климатические факторы, ультрафиолетовое излучение, солнечная радиация, сумма температур*

В статье рассмотрены биологические особенности теплового режима Апшеронского полуострова. Полуостров обладает благоприятными климатическими ресурсами. Это, в свою очередь, открывает большие возможности для размещения курортов и санаториев, лечебных учреждений, а также проведения сельскохозяйственных работ. Расчет суммы температур для этого имеет большое значение. На Апшеронском полуострове наибольшая сумма температур выше 10⁰ (выше 4400⁰) на юге, прибрежных территориях моря. Сумма температур 4200⁰-4400⁰ часто имеет место на юго-востоке полуострова.

SUMMARY
BIOLOGICAL FEATURES OF THE THERMAL MODE
OF THE ABSHERON PENINSULA

Aghayev T.D., Abdulov K.Sh., Ibrahimova N.Z.

Key words: *recreation, climatic factors, ultraviolet radiation, solar radiation, the sum of temperatures*

The article discusses the biological features of the thermal regime of the Absheron Peninsula. The peninsula has favorable climatic resources. This in turn shows great opportunities for accommodating resorts and sanatoriums, medical institutions, as well as carrying out agricultural work, for which the calculation of the sum of temperatures is of great importance. On the Absheron Peninsula, the largest amount of temperatures is above 10⁰ (above 4400⁰) in the south, the coastal areas of the sea. The sum of temperatures of 4200⁰-4400⁰ often occurs in the southeast of the peninsula.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	29.11.2018
	Son variant	27.03.2019